

Platon Düşüncesinde *aletheia*

Özet

Bu makalede, Platon diyaloglarından da anlaşılacağı üzere *aletheia*, *psuche* itibariyle söz konusu bütünsel bir tecrübe olarak ele alınmıştır. Bu anlamda Platon tarafından belirlenen *philosophia* sadece bir bilgi değil aynı zamanda bir *katharsis*; bir sağaltımdır. Dahası özel türden bir hatırlama edimidir; amnezi olarak çoktandır unutulmanın yeniden hatırlanmasıdır. Adı Platon düşüncesinde *anamnesis* olarak belirlenen bu durum aslında *aletheia*'nın tecrübi şeklidir ve *philosophia*'yı da yine başka bir biçimde belirler. İşte bu nedenledir ki *dramaturgos* yeteneğiyle Platon tarafından icat edilen *periaktoi* (dönerek sahne değiştirme) *philosophos*'un *doxa*'dan çekip çıkarılması tanımlarken bir *pathos*'a ihtiyaç doğar. Bunu oluşturabilecek itici güç ise bir *pathos* olarak sadece *eros*'ta vardır. Bütünüyle kendi etrafında dönerek *psuche*, *doxa* sahnesinden *aletheia* sahnesine döner ve *nôêsis* vasıtasıyla *eidos* cihetinde saklandığı yerden açığa çıkan hakiki varlıkla (*ontos on*) karşı karşıya gelir.

Anahtar Terimler

Aletheia, *Anamnesis*, *Philosophia*, *Eros*, *Periaktoi* (sahne değiştirme)

Aletheia in Plato's Thought

Abstract

Aletheia in Plato's thought is taken in this essay as a totalizing experience in which the attendant is subjected to via *psuche* as is obvious from Plato's dialogues. Hence *philosophia* determined as such by Plato is not only knowledge but also a *katharsis*, a healing. Moreover, it is also an act of remembering but of a special kind; a reminiscence of a long forgotten as *amnesia*. *anamnesis* thus named is the name of *aletheia* in experiential form and determines *philosophia* still in another sense. This is why the *pathos* of *philosophia* appears to be *eros* because it alone has the power to create an impetus and pulled the *philosophos* out of *doxa* (*amnesia* of *psuche* as of *aletheia*) which is expressed by the once and only coined word *periaktoi* (change of scene by total turnabout) by Plato the *dramaturgos*. By means of a total turnabout, *psuche* of *philosophos* shifts from the

¹Yrd. Doç. Dr.; Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü.

scene of *doxa* to *aletheia* and faces the true being (*ontos on*) which is now comes to the open in its *eidos* aspect to a vision of truth as *nôêsis*.

Key Terms

Aletheia, Anamnesis, Philosophia, Eros, Periaktoi (change of scene).

Platon, Grek kültürünün hakikat anlayışını yansıtan *aletheia* kavramını *philosophia* bağlamında yeniden tanımlar. *philosophia* ise daha önce ne şekilde düşünülmüş olursa olsun, ilkin ve açık bir biçimde Platon'un ortaya koyarak amacı ve işlevi bakımından bir disiplin haline getirdiği faaliyetin adıdır. O halde hemen soralım; *aletheia* nedir ve *philosophia* bağlamında Platon düşüncesinde nasıl tanımlanmıştır? *aletheia*, etimolojik içeriğindeki "*lethe*"in "unutma" anlamının "*alpha privatization*"ı yoluyla olumsuzlanması olarak "giderilmesidir". Bu "giderilme" *aletheia*'nın "saklı olanın açılması" olarak bilinen açılımına Platonik açıdan ışık tutar. O kadar ki *aletheia* Platon tarafından *philosophia* bağlamında *an-a-mnesis* (unutulmanın yeniden hatırlanması) olarak tanımlanır. Çifte olumsuzlama içeren ilgi çekici detayları bir yana, bu biçimde tanımlamanın amacı, hakikat anlayışı itibarıyla Platon düşüncesinin zihne değil tecrübeye dayalı olduğunu göstermektir. Bunun nedeni *anamnesis*'in *aletheia*'da saklı olanın açılmasıyla gerçekleşen bir "yeniden hatırlama" olarak aslında "kendini bilme" olmasıdır, çünkü unutma ontolojik kökeninde kendini unutmaktır. Dolayısıyla da aynı bağlamda ele alındığında hatırlama aslında tümüyle kendini idrak etmedir. Bu nedendir ki Sokrates cehaleti (*agnoia*) şöyle tanımlar: bilmediğini bilmek, bildiğini bilmemek. Burada "bilmediğini bilmek" kendi dışındaki her şeyi bilmeye yönelmek, "bildiğini bilmemek" ise bildiğini sandığı kendisini aslında bilmemek olarak yorumlanabilir. Bu da bizi, hem ironik hem de anakronik bir ifadeyle, bir anlamda Platon'daki "Freudian" kökene ve *philosophia*'nın asıl amacına götürür; *psuche*'nin kurtuluşu ve/veya sağaltımı. Peki, niye ve neden kurtulur ve böylece iyileşir *psuche*? Çünkü *POLITEIA* diyalogunda Sokrates'in ağzından anlatılan meşhur "mağara istiaresinde" zincire vurulu olan zihin değil *anthropos psuche*'dir ve bunu bize aktaran kimse ise *PHAIDON* diyalogunda içmek zorunda bırakıldığı baldıran zehri nedeniyle ölmeden az önce sağlık tanrısı Askeleipos'a kendisi için bir adak adanmasını isteyen Sokrates'tir. *psuche*'nin bu eksen konumu Platon'un *philosophia*'yı *aletheia* bağlamında neden *anamnesis* olarak adlandırdığını da ortaya koyar, çünkü unutulmanın giderilmesi aynı zamanda benliğin aslen kendinin bilmekten yoksun kaldığı amnezi travmasını aşmasıdır. Söz konusu travmaya *POLITEIA* diyalogunun sonundaki Er mitinde mitolojik olarak *lethe* (unutuluş) ırmağından bahisle değinilir. Bu durumun Platon düşüncesindeki karşılığı ise kısaca şu şekilde özetlenebilir: *anamnesis* yoluyla *psuche aletheia*'yı bizzat tecrübe eder. O halde öncelikle anlamaya çalıştığımız mesele bakımından elimizdeki şu unsurları tespit ederek başlayalım:

- i) bir faaliyet olarak *philosophia*
- ii) bu faaliyete tabi olarak *anthropos psuche*
- iii) bu faaliyetin zemini ve tecrübi safhaları olarak *aletheia* ve *anamnesis*

Burada *psuche*'nin metaforik olarak bir mağarada zincire vurulması haline Platon *doxa* adını veriyor. *doxa* ise *aletheia*'nın zıddı olması bakımından aslında *psuche*'nin unutulmuş içinde saklanan "hakiki varlıktan" (*ontos on*) habersiz oluşunu gösterir. İşte *psuche*'nin uyanması gereken de ontolojik amnezi içinde hakikatin sadece hayalini kurabildiği bu rüya hâlidir.

Yine de Platon düşüncesinin *philosophia* olarak serimi bu kısa özetine rağmen eksiktir, çünkü son derece hayati bir unsur şimdiye kadar olan söylediklerimizde bulunmamaktadır. Bu unsur *sophos*'tur ve bir faaliyet olarak *philo-sophia*'yı mümkün kılan temel eksendir. *sophos*, *doxa*'dan çıkmış ve *aletheia*'yı safhaları bakımından *anamnesis* esasında tecrübe ederek tamamlamış ve böylece "kendini - unutuluştan kurtararak hatırlayıp - bilmiş" kimsedir. Bu kimse aynı zamanda *doxa*'dan çıkmaya muktedir olan özellikle genç yetenekleri seçerek onları bildiklerini sandıkları şeyleri bilmediklerini göstermek yoluyla *doxa*'nın ötesine dolayısıyla da *philosophia*'ya çağırın kimsedir ve Platon düşüncesinde en azından diyaloglar itibarıyla örnek karakteri ise Sokrates'tir. Sokrates, "sokratik" olarak bilinen dolaysız soru sorma biçimini ve muhababını köşeye sıkıştıran "eristik" yöntemini doğrudan, *doxa* içinden hiçbir "felsefi" meselenin halledilemeyeceğini göstermek için yapar. Bunda başarılı olmaya başlayınca da *doxa* içinde çevirip durarak oyaladıkları ve böylece sayelerinde para ve ün kazandıkları Atinalı genç ve soylu müşterilerini ellerinden alan bu adama karşı öfkeleri dinmeyen sofistlerin bilinen gazabına uğrar.

sophos, yukarıda saydığımız unsurlara, *philosophia* bakımından Platon'dan sonra öğrencisi olduğu söylenen Aristoteles'le başlayarak tüm bir batı düşünce tarihinde açık biçimde reddedilerek bir kenara bırakılmış oldukça farklı bir boyut getirir; *eros*. Bu ise *philosophia* faaliyetinin aslında *aletheia*'nın tecrübesi olması bakımından her şeyden önce ve özel anlamda *eros* içerdiğini gösterir. Ele almaya çalıştığımız konuyu çetrefilli bir hâle getiren bu durumu yine Platon düşüncesi içerisinden anlamaya çalışalım.

sophos, *philosophia* faaliyetinin bir *techne* (meydana getirme) olarak ustasıdır, ancak faaliyetinin *ergon*'u (ürünü) biziatihi *philosophos*'tur. Bunun anlamı, *philosophia* faaliyetine *aletheia* zemininde eşlik eden *pathos*'un *eros* olmasıdır, çünkü faaliyetin esasını muhakeme değil *doxa*'dan çıkma anlamında hürleşme ya da zincirlerinden kurtulma oluşturur. Bu anlamda *eros*, bu çıkışı ya da kurtulmayı sağlayacak yegâne itici güç olarak bir tür *force majeure* görevi görür. *philosophos*'un *psuche*'sini *doxa*'dan çekip çıkararak da *sophos*'un *philosophos*'a "açtığı" *kalos*'a (güzel) yönelen işte bu *eros*'tur. (*eros*'un *philosophia* için *sine qua non* oluşu *SUMPOSITION* ve *PHAIDROS* diyaloglarında açık bir biçimde ifadesini bulur) *sophos*'un *ergon*'u *philosophos* olduğu için de biçim verdiği malzemesi esasen *anthropos psuche*'dir. Bu biçim vermeye Platon *POLITEIA* diyalogunda Sokrates'in ağzından çok özel bir isim veriyor; *periagoges* (*psuche*'nin kendi çevresinde dönüşü). Bu sözcük *sophos*'un bir usta olarak sanatını *techne* esasında ortaya koymakla kalmaz, aynı zamanda Platon düşüncesine göre eğitimin de (*paideia*) nasıl olması gerektiğini gösterir. Buna göre; usta/eğitmen çirak/öğrencisini *psuche*'si itibarıyla *doxa*'dan *to on* ya da Platon'un *me on*'a ("yokluk" değil "varlık olmayan" anlamında) kıyasla *ontos on* dediği hakiki varlığın bulunduğu yere; *aletheia* diyarına doğru çevirir.

Burada söz konusu olan çevirmenin bir "sahne değiştirme" olduğuna ise yine Platon *periaktoi* sözcüğü ile işaret eder. Bu sözcük tüm Platon diyaloglarında sadece bir

kez ve o da *POLITEIA* diyalogunda “mağara istiaresi”nin hemen akabinde “dönüş”ün *modus operandisi*’ni gözler önüne sermek için kullanılır. Dahası bu sözcük bir fiil olarak Yunanca’da mevcut da değildir. Platon, sözcüğü, adı *periaktus* olan prizmatik sahne gerecinden fiil olarak bir defaya mahsus biçimde tümüyle söz konusu bağlam için bir edebiyatçı yaratıcılığıyla türetmiştir. Bu gereç her bir yüzeyinde farklı iç ve dış mekân resmedilmiş üç adet üçgen prizmadan oluşup, oyuna uygun olarak sahnenin pratik biçimde hızla değiştirilmesini sağlar. İşte der Socrates de; *psuche* de bu şekilde *doxa* sahnesinden hakiki varlığın bulunduğu *aletheia* sahnesine döner. İşte bu dönüştür ki *philosophia*’nın Platon düşüncesindeki bütün esasını ortaya koyar: *philosophia* tümüyle tecrübeye dayalı biçimde *psuche*’de bütünsel bir dönüşüm meydana getirme amacı taşır. Bu dönüşün etkisiyle *psuche* dönüşerek *katharsis*’e uğrar ve arınırken bağlarından çözülerek hürleşir.

İşte tüm bu dönüş ve çevrilme tecrübesi *eros*’a bağlı olarak *sophos*’tan *kalos*’un açılması bakımından ancak ve ancak *aletheia* zemininde mümkündür. Bunun nedeni, diyalektik bir zorunluluk olarak açılma için saklanma, saklanma için de *doxa*’nın gerekli olmasıdır. Bu yüzden *doxa*’nın görsel mimetik metaforu istiarede bir yeraltı mağarası olarak karşılığını bulur. Burada *doxa*, *kalos*’un değişime tâbi geçici şeylerde bir görünüp bir kaybolmasıdır. Bu bakımdan *kalos sophos*’tan *philosophos*’a açılır demek, *aletheia* itibariyle şunu söylemek olur; henüz *doxa* içindeyken *philosophos* için *kalos* hoş giden geçici şeylerde aslında saklıyken, *sophos* sayesinde olduğu gibi ve “kendî içinden ışıdığı” (*ekphanestaton*) hâliyle görünerek saklandığı yerden açılır. İşte *philosophia* faaliyetinin özü de *aletheia* zemininde *kalos* itibariyle söz konusu bu saklandığı yerden açılmadır. *anamnesis* işte bu açılmanın tümüyle *psuche* itibariyle söz konusu olduğunu göstermesinden bakımındandır ki *aletheia*’nın tecrübî cihetidir. Bu sayede *psuche*, *sophos*’tan açılan *kalos*’un kendisiyle olan asli ilişkisini ve birliğini fark etmesini sağlayacak “kendini bilme”ye doğru mağarayı terk edecek ilk adımına kavuşur ve bir *philosophos* hâline gelir.

Bu son derece ilginç dramaturgi (oyun yazarlığı sanatı) içinden bakıldığında, *POLITEIA* diyalogunda *episteme* tasnifi olarak da adlandırılabilir olan ve görsel mimetik bir “dönüş” sahnesi içeren “mağara istiaresi”nden hemen önce gelen şematik bölümün de *aletheia*’nın safhalarının epistemolojik tasnifi olduğu açıkça görülür. Bu tasnif *aletheia*’yı - metinde de ifade edildiği üzere - saflık derecelerine göre ayırt eder ve her bir safhayı faaliyeti ve nesnesi itibariyle tanımlarken aynı zamanda da bir bütün olarak aralarındaki ilişkiyi aydınlatır. Burada saflık ifadesi Yunanca *sapheia*’dır ve amaç *asapheia* (saflığın/netliğin olmadığı) hâlindeki *eikasia*’dan en saf olan *noesis*’e doğru yükselmektir. Burada birer faaliyet olarak karşımıza çıkan *eikasia* ve *nôêsis*’in tümüyle idrak dereceleri olduğunu anlamakta fayda vardır. Demek ki çizgisel ayırmada en alttaki bölmede yer alan *eikasia*, nesnesi olan *eikones* (yansıma ve gölge dâhil her türden görüntü) ile tanımlanırken, idrakin, en alt seviyede, görüntülerin algılanmasından ibaret olduğunu gösterir. Bunun üzerinde bulunan *pistis* ise bir faaliyet olarak alt bölmedeki görüntülerin duyusal nesnesine (*eoiken*/benzerlik) Platon düşüncesi açısından söylersek yanlış bir biçimde kendi içinde bir gerçeklik atfeder. Her iki bölme de gözle görünen dünyaya ait oldukları için bu durum aslında bir bakıma kaçınılmaz görünmektedir. Üstteki iki bölme ise gözle görünmeyen dünyaya aittir ve burada alttaki bölmede *dianoia* üstteki bölmede ise *nôêsis* faaliyeti bulunur. *dianoia*, etimolojisinin de çağrıştırdığı üzere; *nôêsis*’te görülene nüfuz ederek onu *logos*’a göre ayırt etmektir ve

özetle; düşünme yetisinin muhakeme ve çıkarım faaliyetidir. Burada anlaşılması gereken husus, eğer *dianoia*, etimolojisinin de çağrıştırdığı üzere, otantik biçimde *nôêsis*'te *eidos* olarak görüleni değil de *aisthesis*'te *eidolon* olarak görüleni esas alırsa o zaman yönünü *eikasia*'ya çevirecek ve *doxa*'ya düşecek olmasıdır. Bu durum Platon'un epistemolojik tasnifindeki en kritik dönüm noktasıdır, çünkü "gözle görünen dünya" (*horaton*) "gözle görünmeyen dünya"da (*noeton*) yer alan *idea*'nın ancak bir benzeri olabileceği için benzerlik üzerinden yürütülen muhakeme faaliyeti de asla *aletheia* ile sonuçlanmayacak, başka bir deyişle, aranan saklandığı yerden açılmayacaktır. Diğer kritik husus ise, *dianoia* faaliyetinin nesnesi olan *hupotheseôs* ile *nôêsis* faaliyetinin nesnesi olan *eidê* arasında yer alan *anuphetos*'tur. Bu sözcük *hupotheseôs*'un olumsuzlanması olarak *eikasia*'yı temel alan bir muhakeme ya da akıl yürütme faaliyetinin geride bırakılması gerektiğine işaret eder. Bu durum metinde ilginç bir benzetmeyle ifadesini bulur; "*anôterô ekbainein*" (sıçrayarak yükselme). Bu ifade *psuche*'nin ancak sıçrayarak yükselme yoluyla esas aldığı zemini (*thesis*) terk edip *nôêsis* imkânı bulabileceğini gösterir, aksi takdirde bir muhakeme faaliyeti olarak *dianoia eikasia* üzerinden *doxa*'ya mahkûm olmaktan kurtulamayacaktır.

Böylece *aletheia* epistemolojik tasnif içinde safhaları bakımından ayırt edilmiş olmaktadır. Burada, yinelersek, dikkat edilmesi gereken, tüm bir tasnifin idrakin saflaşması yönünde söz konusu bir yükselmeyi göstermesidir. Her bir safhada yükselerek berraklaşan idraki, sonunda *psuche*'yi hakiki varlığın karşısına çıkaracaktır ve çizgisel bölümlene yoluyla tapılan tüm bir epistemolojik tasnifin amacı da bu buluşmadır. Bu durumun sadece bir yükselme değil aynı zamanda da bir dönüş içerdiğini ise bu tasnifin hemen sonrasındaki "mağara istiaresi"nden öğreniyoruz. Bu dönüşün tasnifteki yeri ise epistemolojik itibarla en üstteki bölme olan *nôêsis* ile onun bir altında bulunan *dianoia* arasında yer alan *anuphetos*'tur. "Mağara istiaresi"nde zincirlerinden kurtularak geriye dönme, epistemolojik tasnifte *anuphetos* olarak ifadesini bulduğu içindir ki bu dönüşün nasıl gerçekleştiğinin anlatımı görsel mimetik bir metafor olarak muhatabın hayalinde canlandırılmasını gerektirir. Böylelikle *POLITEIA* diyalogundaki çizgisel bölümlenmeyle yapılan şematik/epistemolojik tasnif hemen sonrasında gelen "mağara istiaresi"ndeki mimetik/ontolojik sahneyle birleşir ve *aletheia*'nın Platon düşüncesindeki yerini ve anlamını bir bütün olarak ortaya koyar; *psuche*'nin dönerek yükselmesi yoluyla *doxa*'dan çıkarak kendisindeki unutulmuşu gidermesi ve böylece varlığı (*to on*) - Platon'un *eidos* veya *idea* adını verdiği - noetik veçhelerinde (*eidê*) müşahede (*theômenê*) etmesi.